

Wiesław Musiał*, Kamila Musiał**

**Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie,
**Instytut Zootechniki – Państwowy Instytut Badawczy w Balicach*

WYBRANE PROBLEMY PRZEBUDOWY STRUKTURALNEJ ROLNICTWA – PRZYKŁAD MAŁOPOLSKI

SELECTED PROBLEMS OF STRUCTURAL RECONSTRUCTION OF AGRICULTURE – AS AN EXAMPLE OF MALOPOLSKA REGION

Słowa kluczowe: dezagraryzacja, gospodarstwa bezinwentarzowe, gospodarstwa upadające, gospodarstwa rozwojowe

Key words: deagrarianisation process, farms without the livestock, declining farms, developing farms

JEL codes: Q0, Q1, Q5

Abstrakt. Przedstawiono wyniki badań prowadzonych w 2016 roku w 24 wybranych gminach zlokalizowanych w sześciu powiatach województwa małopolskiego. Analizowano tzw. emocjonalny stosunek rolników do posiadanej ziemi, zaawansowanie procesów jej porzucania i deproduktywizacji oraz udział gospodarstw bezinwentarzowych. Szczególną uwagę zwrócono na strukturę udziału poszczególnych kategorii gospodarstw w zakresie ich rozwoju analizowanego według kategorii: gospodarstwa rozwojowe, wykazujące cechy rozwoju, stagnujące i schyłkowe. Skumulowane oceny stanu rozwoju gospodarstw pokazały, że w badanych powiatach województwa małopolskiego aż 60% gospodarstw miało charakter recesywny i cofający stan swojego rozwoju. Zróżnicowanie w tym zakresie pomiędzy badanymi powiatami było jednak bardzo duże.

Wstęp

Przemiany gospodarcze, w tym przemiany w rolnictwie i gospodarce żywnościowej mogą przebiegać w różnym tempie i być wielorako ukierunkowane. W czasie burzliwych przemian politycznych, a zwłaszcza po zakończeniu wojen i rewolt społecznych zwykle przybierają na sile, a ich wektor często ma zdecydowanie odmienny kierunek niż w latach stabilnego rozwoju. Głębokie zmiany w rolnictwie europejskim zachodziły wielokrotnie i polegały na zawłaszczaniu i koncentracji ziemi lub na jej podziale i rozdrabnianiu jak to bywało w okresach rewolucji agrarnych kroczących przez Europę od wieku XVII [Sroka 2015]. Koncentracja i dekoncentracja ziemi także w XIX i XX wieku w różnych krajach Europy przebiegała w zasadzie przemiennie. Także na ziemiach polskich, a następnie w odrodzonej Polsce uwłaszczano chłopów, dzielono majątki ziemskie na podstawie ustaw parcelacyjnych, a następnie po drugiej wojnie światowej przymusowo koncentrowano ziemię w ramach własności państwowej lub quasi-państwowej spółdzielczości produkcyjnych. Po 1990 roku przeważały procesy o charakterze dekoncentracyjnym, przejawiające się dzieleniem i sprzedażą lub wydzierżawianiem ziemi państwowej, rozpraszając zdecydowaną jej część pomiędzy wiele małych i średnich gospodarstw [Musiał i in. 2010]. Głęboką, a nawet bardzo nasiloną kolektywizację w okresie powojennym, a następnie dekollektywizację, często związaną z podziałem ziem przeszło także rolnictwo większości krajów Europy Środkowo-Wschodniej, przywracając prawa własności ich wcześniejszym właścicielom lub co było zdecydowanie częściej spotykane, także ich spadkobiercom [Sroka 2015].

Obecny stan polskiej struktury agrarnej, zwłaszcza południowo-wschodnich regionów wskazuje, że gospodarstwa rolne pod względem obszaru, a stąd skali i koncentracji produkcji czy też powierzchni i rozproszenia pól w zdecydowany sposób odbiegają na niekorzyść od struktury gospodarstw położonych w zachodniej i północnej części Polski. Także struktura mająca istotne znaczenie dla ekonomiki produkcji, jest zdecydowanie bardziej korzystna w krajach sąsiadujących, np. w Słowacji, Czechach, na Ukrainie czy w Niemczech. Przed Polską, a zwłaszcza przed regionami

rozdrobnionymi agrarnie stają więc wielkie wyzwania dotyczące rozwoju, a nawet dalszego trwania drobnotowarowego rolnictwa. Wyzwania te wynikają lub są pochodną procesów globalizacji, w tym także integracji europejskiej. Jednocześnie niekorzystna struktura agrarna skłaniająca do deproduktywizacji gospodarstw i ich ekstensyfikacji stwarza zagrożenia w zakresie rozwoju obszarów wiejskich, w tym populacyjnego i gospodarczego [Słodowa-Helpa 2010, Tomczak 2009]. Obecnie nasilają się istotne, zwłaszcza w południowo-wschodniej części Polski dylematy wyboru drogi przewyżczenia ograniczeń agrarnych w rozwoju rolnictwa i wsi, szczególnie tych położonych peryferyjnie i na obszarach górskich. Stąd za istotne można uznać pytania, czy konieczne w tym zakresie zmiany nakierowane na powiększanie produkcji i koncentracji ziemi są już tak pilne, że wymagają działań szybkich i radykalnych, czy też raczej w ekonomii, w tym ekonomice rolnictwa zachować powinno się umiar i wielką rozwagę unikając wielkich reform i podejmować zmiany strukturalne w oparciu o koncepcje rozwoju zrównoważonego. Tworząca się ekonomia umiaru wskazuje na nowy paradygmat rozwoju, także rolnictwa, polegający na primacie zasad modernizacji, czyli umiarkowania i powściągliwości, a nie szybkiej maksymalizacji efektów [Prandecki 2015].

Celem opracowania jest zdiagnozowanie i ocena stanu oraz wybranych problemów strukturalnych rolnictwa na terenie województwa małopolskiego. Odniesiono się do wybranych problemów rolnictwa oraz gospodarstw w aspekcie zachodzących w nich procesów recesywnych, dotyczących deproduktywizacji, udziału gospodarstw bezinwentarzowych oraz udziału poszczególnych kategorii gospodarstw indywidualnych w aspekcie ich stanu i perspektyw rozwoju.

Material i metodyka badań

Opracowanie obejmuje część wyników badań prowadzonych w południowej i południowo-wschodniej Polsce, dotyczących problemów strukturalnych i agrarnych. Województwa tego regionu, w tym zwłaszcza małopolskie zaliczane są do obszarów o wyjątkowym nasileniu problemów agrarnych, których wyrazem są m.in. rozdrobnienie ziemi rolniczej wyrażające się dominacją małych i bardzo małych gospodarstw, rozdrobnienie i rozproszeniem pól oraz postępujące wieloaspektowo procesy dezagraryzacji [Musiał 2013]. Problemy te stały się przesłanką do podjęcia badań dotyczących regionalnego zróżnicowania stanu i przemian strukturalnych odnoszących się do najważniejszego czynnika produkcji – ziemi.

Wyniki badań mających charakter sondażowy. Do badań w sposób losowo-celowy wybrano z 6 powiatów położonych w odmiennych przyrodniczo, gospodarczo i społecznie subregionach województwa małopolskiego po 4 gminy wiejskie uznane za reprezentatywne dla danego powiatu. Gminy te stanowiły zwykle około 30% terenów wiejskich, stąd też uzyskane wyniki pozwoliły na ostrożne ich uogólnienie na cały powiat. Przez Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego rozdysponowano formularze ankiety dotyczącej gospodarki ziemi rolniczą. Ankieta składała się z dziesięciu rozdziałów, z których do analizy użyto pięciu problemów badawczych, głównie dotyczących procesów recesywnych w rolnictwie i gospodarstwach rolnych. Ekspertami lokalnymi według przyjętej metodyki były osoby aktywne zawodowo i społecznie w danym środowisku wiejskim, tj. radni gminni, sołtysi i lokalni doradcy rolni. Ich zadaniem było oszacowanie i opisanie stanu zaawansowania danego procesu i ocena jego natężenia. Choć metoda badań sondażowych uznawana jest w ekonomice rolnictwa za mniej wartościową od badań o charakterze powtarzalnym lub ciągłym, to jednak z uwagi na brak merytorycznych i ekonomicznych możliwości pozyskiwania bardziej licznych i pełnych źródeł danych może być także efektywnie stosowana w badaniach stanu i zmian społeczno-ekonomicznych na wsi i w rolnictwie. Badania wykonano w 2016 roku. Zastosowano metodę indukcyjno-dedukcyjną, analogii oraz opisową.

Wyniki badań

Województwo małopolskie na tle innych wyróżniało się pod względem zróżnicowania wewnętrznego warunków środowiska przyrodniczego. Na jego terytorium znajdują się obszary górskie, pogórskie, wyżynne, ale także płaskie tereny Niziny Nadwiślańskiej. Ukształtowanie terenu miało decydujące znaczenie dla zróżnicowania lokalnych typów klimatu, wyrażanych w postaci: długości

okresu wegetacyjnego, wysokości nad poziom morza oraz wielkości opadów atmosferycznych, a stąd i użytkowania ziemi, jak również stosowanych technologii produkcji. Teren województwa zamieszkuje ludność o zdecydowanie różnych tradycjach i kulturze materialnej, co zapewne w innych regionach kraju nie jest aż tak widoczne. Zwłaszcza ludność góralska, w tym łemkowska, górale pienińscy i górale regionu nowotarskiego znani są z tradycyjnie wielkiego przywiązania do ziemi [ZWM 2010].

Na terenach położonych na północny zachód i zachód od Krakowa bliskość Śląska i aglomeracji krakowskiej, które charakteryzują się dużymi tradycjami miała decydujący wpływ na występowanie tzw. „dwuzawodowości” wśród mieszkańców wsi. Ludność tego obszaru w zasadzie nie żyje z rolnictwa, stąd ich przywiązanie do ziemi oraz identyfikacja kulturowa, czy emocjonalna powinny być mniejsze. Przeprowadzone badania jednak nie potwierdziły tej tezy. Respondenci mający do wyboru cztery kategorie oceny „emocjonalnego stosunku mieszkańców wsi do posiadania ziemi” (i jej własności), wskazali, że ziemia ma dużą wartość emocjonalną (rys. 1), jest sprzedawana bardzo niechętnie i raczej w obrębie rodziny i traktowana jako dobro rodzinne o szczególnej wartości. Tylko w trzech badanych gminach oceny tego zjawiska przez lokalnych ekspertów były inne. W gminie Siepraw (powiat myślenicki) oceniono, że ziemia rolnicza traktowana jest zdecydowanie bardziej jako środek produkcji, który uczestniczy często w obrocie rynkowym, jest także wdzierżawiana, a ziemia niskiej wartości lub przydatności rolniczej porzucana. W jednej gminie w powiecie Dąbrowski i jednej w powiecie Gorlice badane osoby wskazywały na zdecydowanie emocjonalny związek z ziemią, lecz z zastrzeżeniem, że w sytuacji konieczności ekonomicznej ziemię sprzedaje się na zasadach czysto rynkowych, a kupujący zwykle nie są rodzinie powiązani ze sprzedającym.

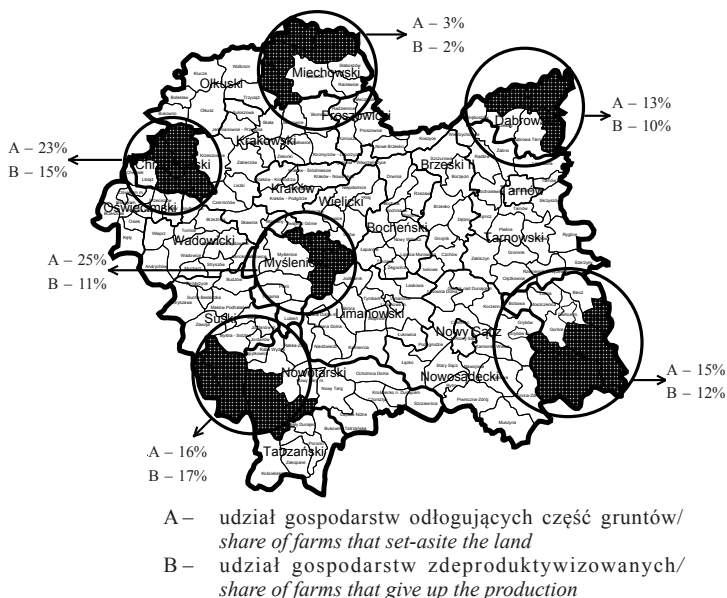

Rysunek 1. Ocena emocjonalnego stosunku do posiadania ziemi
Figure 1. Evaluation of emotional attitude towards the land
 Źródło: opracowanie własne
 Source: own study

- Ziemia rolnicza ma bardzo dużą wartość emocjonalną, jest sprzedawana bardzo niechętnie, raczej w obrębie rodziny i traktowana jest jako dobro rodzinne/*Land is of great value and is sold reluctantly, mostly within the family members and is considered as a family good*
- Ziemia rolnicza jest dość obojętnie traktowana, chętnie sprzedawana lub wdzierżawiana (za czynsz dzierżawny), ziemia niskiej jakości jest porzucana i odlogowana/*Agricultural land is reluctantly sold or leased (for rent), the low value land is abandoned or set-aside*
- Część cech pasuje do powyżej wskazanego opisu dla 1 i 2, duże jest rozdrobnienie agrarne ale przymus ekonomiczny zmusza rolnika do kontynuowania produkcji/*Part of of the characteristics suits the above points 1 and 2, large fragmentation, but an economic necessity forces the farmer to continue production*
- Stosunek rolników do ziemi w dominującej części gminy można opisać odmiennie/*The ratio of farmers to land in the dominant part of the municipality can be described differently*

Z badań tych wynika, że w Małopolsce występuje bardzo silne przywiązanie do ziemi rolniczej, które może być rezultatem zarówno spodziewanych rent z ziemi, jak i tradycyjnego jej pojmowania jako dobra rodzinnego, dziedzicznego pokoleniowo, z którym wiążą się pozytywne emocje [Musiał 2013]. Jest to o tyle istotne, że w znacznej części województwa, w tym zwłaszcza na terenach górzystych i w gminach o słabych glebach, z racji ustawowego zwolnienia z płacenia podatku rolnego posiadanie ziemi nie wiąże się z koniecznością ponoszenia kosztów majątkowych, a może przynosić różne korzyści, np. w sferze ubezpieczeń. Powyższe przesłanki wskazują także i uzasadniają istnienie małego lub bardzo ograniczonego rynku ziemi rolniczej, gdyż tzw. stosunek emocjonalny właścicieli do ziemi stanowi istotną przesłankę podtrzymania jej własności, nawet przy rezygnacji z jej użytkowania.

W województwie małopolskim obserwuje się duży, lecz bardzo zróżnicowany subregionalnie problem deproduktywizacji gospodarstw rolnych. Zjawisko to polega na występowaniu łącznie lub rzadziej rozdzielnie trzech cech o charakterze dezagraryzacji produkcyjnej. Pierwszą jest odłogowanie (porzucanie) części ziemi rolniczej, zwykle najbardziej oddalonej od siedziby gospodarstwa, najsłabszej rolniczo lub najmniejszych i trudnych do uprawy działek rolnych. Respondenci wskazywali, że takich gospodarstw jest od 3% w gminach powiatu miechowskiego, charakteryzującego się z reguły bardzo dobrymi warunkami do produkcji rolniczej, w tym wysoką jakością ziemi, do 25% gospodarstw w powiecie myślenickim o wyraźnych cechach górskich i relatywnie niewielkiej odległości od Krakowa. Także w gminach powiatu gorlickiego i nowotarskiego wskaźnik ten można uznać za zaskakująco wysoki, gdyż wynosił odpowiednio 15 i 25% (rys. 2), co wiąże się z porzucaniem użytkowania trwałych użytków zielonych w gospodarstwach bezinwentarzowych. Proces ten jednak był najsilniej zaawansowany w powiecie chrzanowskim, w którym znaczenie dochodów z rolnictwa było niewielkie i ciągle zmniejszało się. Wynikało to zarówno z daleko posuniętego rozdrobnienia ziemi oraz zwykle niskiej jej jakości, jak i z niewielkiej odległości do pozarolniczego rynku pracy oferowanego przez Kraków i Śląsk. Drugą cechą charakteryzującą zaawansowanie procesów dezagraryzacji mierzonych na poziomie gospodarstw jest udział gospodarstw, które całkowicie porzuciły produkcję rolniczą i uległy deproduktywizacji, a więc tylko istnieją formalnie (także w statystykach rolnych). Ich udział wahał się od 2% w powiecie miechowskim, do 15% w powiecie chrzanowskim i aż 17% w powiecie nowotarskim. Powiat myślenicki z udziałem 11% gospodarstw zdeproduktywizowanych był pod tym względem podobny do dąbrowskiego (10%) i gorlickiego (12%).

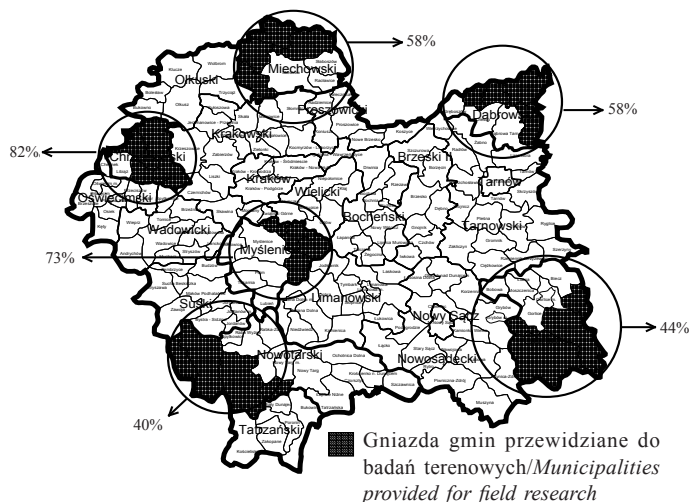

Rysunek 2. Udział gospodarstw odłogujących część gruntów rolnych oraz zdeproduktywizowanych według powiatów

Figure 2. The share of farms that ceased to cultivate the arable land based on data from particular districts

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Rysunek 3. Udział gospodarstw bezinwentarzowych według powiatów (gospodarstw nieutrzymujących tzw. dużych zwierząt: bydła, trzody chlewnej, owiec i koni)

Figure 3. The share of farms without the livestock based on data from particular districts (the share of farms without big farm animals, like: cattle, pigs, sheep and horses)

Źródło: opracowanie własne

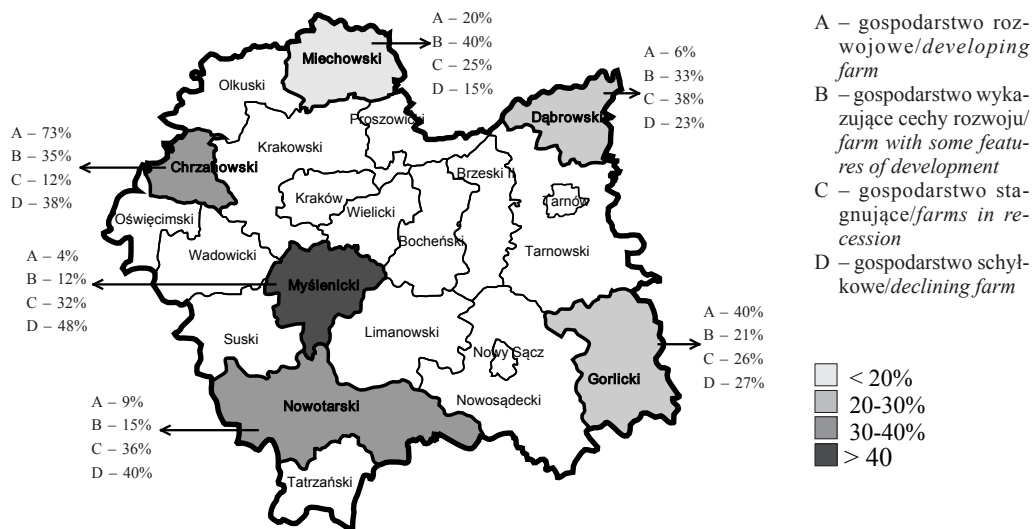
Source: own study

podłoże *stricte* ekonomiczne i wynika z braku opłacalności produkcji drobnostadnej, jak i z przesłanek instytucjonalnych, tj. konieczności spełnienia wymogów określonych przez wspólną politykę rolną, zmieniło oblicze wsi. Z jednej strony uwolniło to rolników (w dużej mierze kobiety) od uciążliwości produkcji zwierzęcej, w tym codziennej obsługi zwierząt, zwłaszcza bydła, co często potwierdzają badania terenowe [Musiał 2013]. Z drugiej strony, zmniejszenie przychodów i dochody gospodarstw oraz ogólna opłacalność produkcji rolniczej. Powodem ograniczania chowu trzody chlewnej była jego nieopłacalność lub osiągnięcie przez rolników zbyt małych dochodów, aby utrzymać swoje rodziny prowadzące małe gospodarstwa o wielkości obszarowej 3-6 ha (a w górzystych warunkach środowiska także i większych). W konsekwencji takiego stanu niewydolność ekonomiczna gospodarstw drobnych stała się zjawiskiem powszechnym, a ich perspektywy podtrzymywania czy rozwoju produkcji rolniczej zdecydowanie niepewne. Zaniechanie produkcji zwierzęcej ma także swoje konsekwencje ekologiczne, gdyż zdeproduktywizowane użytki rolne podlegają z czasem sukcesji, co pociąga za sobą negatywne konsekwencje także dla zachowania bioróżnorodności gatunków roślin i zwierząt dziko występujących [Musiał, Kasperczyk 2013, Musiał i in. 2015, Wąlczak, Szweczyk 2013].

W badaniach respondenci dokonali klasyfikacji i oszacowania stanu gospodarstw w danej gminie w aspekcie ich stanu oraz perspektyw trwania i rozwoju. W formularzu ankiety zaproponowano cztery kategorie oceny. Pierwsza kategoryzuje gospodarstwa jako podmioty rozwojowe (A), korzystające z funduszy strukturalnych i inwestujące w środki trwałe. Gospodarstwa te mają z reguły duży (lub znaczący) potencjał produkcyjny i produkują głównie na rynek. Drugą kategorią gospodarstw tworzą te podmioty rodzinne (B), które mają mały lub średni potencjał produkcyjny i produkcję raczej nastawioną na rynek. Inwestują one niewielkie środki finansowe, głównie w maszyny rolnicze, starając się zachować prostą reprodukcję majątku produkcyjnego. Gospodarstwa te raczej nie są aktywne na rynku ziemi. Te dwie grupy gospodarstw można uznać za progresywne, tj. stopniowo lub też szybko zwiększające lub kontynuujące produkcje. Trzecią kategorią oceny tworzą gospodarstwa

Trzecim wskaźnikiem oceny badanej zdeproduktywizacji gospodarstw jest udział gospodarstw bezinwentarzowych. Taką kategorię oceny gospodarstw badano na podstawie kryterium zaniechania utrzymywania w gospodarstwach tzw. dużych zwierząt gospodarskich, tj. bydła, koni, trzody chlewnej i owiec. Zjawisko to było powszechne w gospodarstwach wszystkich badanych powiatów, w tym w powiecie tatrzańskim dotyczyło 40% gospodarstw, a w powiecie chrzanoskim aż 82% gospodarstw (rys. 3). Pochodzący z nich inwentarz duży to najczęściej 1-2 sztuki tuczników utrzymywanych w części gospodarstw na ubój gospodarczy oraz jedna lub kilka hodowanych w 3-4 gospodarstwach danej wsi.

Rezygnowanie z chowu inwentarza, które ma zarówno

Rysunek 4. Udział poszczególnych kategorii gospodarstw w zakresie stanu ich rozwoju według powiatów (wynik każdorazowo stanowi średnią dla 4 badanych gmin wiejskich)

Figure 4. The share of particular categories of farms, in terms of state of development, based on data from particular districts (the result shows mean for 4 analysed rural communes)

Źródło: badania własne

Source: own study

stagnujące (C), opisane jako nieinwestujące w budynki i maszyny rolnicze, prowadzące produkcję niskonakładową i na małą skalę, która jest zwykle tylko częściowo przeznaczoną na rynek. Są to gospodarstwa użytkujące cały areal ziemi lub też porzucające czy oddające w użytkowanie zależne części działek rolnych (np. użytki zielone w sytuacji braku przeżuwaczy). Ostatnią, czwartą kategorię tworzą gospodarstwa upadające – schyłkowe (D), od lat nieinwestujące w środki trwałe, prowadzące ekstensywną produkcję rolniczą, zwykle tylko na części arealu ziemi, chętnie oddające ziemię w dzierżawę lub odlogujące większy areal ziemi. Kategorie gospodarstw opisane jako C i D można za recesywne, tj. ustępujące, cofające się lub upadające.

Porównując skrajne kategorie gospodarstw, tj. rozwojowych (A) i upadających (D), obserwowano w tym zakresie duże różnice pomiędzy poszczególnymi powiatami (rys. 4). Największy udział gospodarstw ocenionych jako rozwojowe, tj. ok. 40%, odnotowano w gminach powiatu gorlickiego. Było ich dziesięciokrotnie więcej niż na terenie gmin powiatu myślenickiego, w których udział tej kategorii gospodarstw wyniósł tylko 4%. W powiecie miechowskim udział gospodarstw rozwojowych był także relatywnie wysoki i wynosił około 20%, podobnie jak w powiecie chrzanowskim (15%), pomimo że jest on uważany za mocno zdezagryzowany. Na drugim biegunie tej oceny były powiaty: myślenicki, dąbrowski i nowotarski z udziałem gospodarstw rozwojowych szacowanych odpowiednio na 4, 6 i 9%.

Udział gospodarstw ocenianych jako upadające, będących na różnym etapie ekstensyfikacji i redukcji produkcji był w większości powiatów wysoki, a nawet dominujący. W powiecie myślenickim udział tej kategorii gospodarstw określono na 48%, w powiecie nowotarskim na 40%, a w chrzanowskim na 38%. Najniższy udział gospodarstw określanych jako upadające odnotowano w powiecie miechowskim (15%), a pośrednie wyniki uzyskano dla powiatów Dąbrowa Tarnowska (23%) i Gorlice (27%). W powiatach miechowskim, chrzanowskim i dąbrowskim występował także bardzo wysoki udział gospodarstw zaliczanych do kategorii B, tj. o średnim potencjale rozwojowym, ale produkujących głównie na rynek oraz umiarkowanie (lub w niewielkim stopniu) inwestujących w środki trwałe. Ta kategoria gospodarstw ma udziały dla wymienionych powiatów

Tabela. 1. Skumulowanie kategorii gospodarstw w aspekcie ich stanu i rozwoju według powiatów – sumarycznie ujęto kategorie gospodarstw rozwojowych i wykazujących cechy rozwojowe (A + B) oraz nierozwojowych i upadających (C i D)
Table 1. Accumulation of categories in terms of state of development, based on data from particular districts – categories of farms in total: developing farms and farms with some features of development (A + B), and stagnant and declining farms (C i D)

Powiaty/ Districts	Kategoria gospodarstwa/ Farm category [%]	
	progresywne/ progressive	recesywne/ recessive
Miechowski	60	40
Chrzanowski	40	60
Myślenicki	16	84
Dąbrowski	39	61
Gorlicki	61	39
Nowotarski	24	76
Razem	40	60

Źródło: badania własne

Source: own study

gospodarstwa progresywne przeważają zdecydowanie na recesywnymi, odpowiednio 61 i 39%. Powiat gorlicki tworzy subregion peryferyjny zaludniony w dużej mierze przez mniejszość łemkowską, która podtrzymywała, ale także rozwijała produkcję rolną, w tym chów bydła i owiec na trwałych użytkach zielonych. Także w powiecie miechowskim wyraźna była przewaga gospodarstw progresywnych (60%) nad recesywnymi 40%. Tu jednak taki stan mógł wynikać z wysokiej jakości ziemi i znaczącego udziału gospodarstw warzywniczych.

odpowiednio: 40, 35 i 33%. Tworzyły ją podmioty względnie trwałe ekonomiczne i zapewniające byt, przez co można szacować, że wytrwają one do czasu osiągnięcia przez ich właścicieli wieku emerytalnego. W sytuacji, gdy są to gospodarstwa dwuzawodowe ich dalsze trwanie zależeć będzie w dużej mierze od przywiązania do rolnictwa i determinacji prowadzących je rolników. Kumulując kategorie gospodarstw rozwojowych i podtrzymujących rozwój, tj. A i B, oraz gospodarstw niskonakładowych i nieinwestujących, tj. C i D, uzyskano możliwość porównania w badanych powiatach udziału w kategorii podmiotów progresywnych i recesywnych (tab. 1).

Najbardziej spolaryzowane wyniki w zakresie oceny stanu i perspektyw rozwoju gospodarstw uzyskano w gminach powiatu myślenickiego, gdzie stwierdzono 16% gospodarstw progresywnych i 84% recesywnych. Także w powiecie nowotarskim udział tych kategorii gospodarstw wynosił odpowiednio 24 i 76%. W znacząco zbliżonych przyrodniczo subregionach terenów górzystych wyniki badań wskazują na bardzo duże różnice w zakresie ich stanu i rozwoju. W powiecie myślenickim i nowotarskim zdecydowanie przeważały gospodarstwa rolne określane jako degresywne: 84 i 76%. Zdecydowanie odmienną strukturę stanu gospodarstw odnotowano w powiecie gorlickim, w którym

Podsumowanie

Przeprowadzone badania potwierdziły, że rolnicy regionu małopolskiego wykazywali nadal bardzo duże przywiązanie do ziemi, która ma dla nich nie tylko wartość o charakterze ekonomicznym, ale także emocjonalnym. Konsekwencją takiego stanu jest traktowanie ziemi jako dobra rodzinnego, które powinno być utrzymane i dziedziczone pokoleniowo. Stan taki nie przekładał się jednak na duże zainteresowanie podtrzymaniem użytkowania ziemi i produkcji rolniczej. Udział gospodarstw, które porzuciły produkcję rolniczą, tj. zdeproduktywizowanych wyraźnie różnił się pomiędzy badanymi gminami oraz powiatami i wynosił od 2% w powiecie miechowskim do 15% w chrzanowskim i 17% w nowotarskim. W większości badanych powiatów dominowały gospodarstwa bezinwentarzowe, tj. nieutrzymujące w ogóle tzw. dużych zwierząt. Takich gospodarstw w powiecie chrzanowskim było aż 82%, a w powiecie myślenickim 73%. W pozostałych dwóch powiatach położonych na terenach górzystych, tj. tatrańskim i gorlickim udział gospodarstw bezinwentarzowych był znacząco niższy i wynosił odpowiednio 40 i 44%. Badania dotyczące kategoryzacji gospodarstw ze względu na stan ich rozwoju wykazały, że udział gospodarstw ocenianych jako rozwojowe był niemal we wszystkich badanych powiatach zdecydowanie niższy niż gospodarstw schyłkowych (poza powiatem gorlickim). Wynosił on od 4% w powiecie myślenickim do 40% w powiecie gorlickim. Skumulowane oceny gospodarstw wskazały, że w badanych gminach i powiatach aż 60% podmiotów miało charakter recesywny, gdyż nie

tylko nie wykazywały one cech rozwoju, ale nawet wycofywały się z produkcji. Do gospodarstw progresywnych, a więc rozwojowych i podtrzymujących, zaliczono 40% podmiotów. Najwięcej gospodarstw recesywnych występowało w powiatach myślenickim, dąbrowskim i chrzanowskim. Stąd można ostrożnie wnioskować, że powiaty te są najbardziej zagrożone dezagraryzacją i będą w nich w najbliższych latach szybciej zachodzić zmiany strukturalne w rolnictwie.

Literatura

- Musiał Kamila, Mirosław Kasperczyk. 2013. „Changes in floristic composition of the mountain pasture sward after the abandonment of sheep grazing”. *Grassland Science in Europe* 18: 418-420.
- Musiał Kamila, Józef Kania, Wiesław Musiał. 2015. „Natural and economic values of selected meadow communities in southern Poland”. *Journal of International Scientific Publications* 9: 74-85.
- Musiał Wiesław. 2013. „Wyzwania wobec gospodarstw drobnotowarowych w Polsce w aspekcie reformy WPR 2014-2020. Rozwój obszarów wiejskich w Polsce a polityka spójności Unii Europejskiej stare problemy i nowe wyzwania”. *Studia PAN Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* CLIV: 55-63.
- Musiał Wiesław, Wojciech Sroka, Tomasz Wojewodziec. 2010. *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw z terenów górskich i pogórskich. Program Wieloletni 2005-2009*. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Prandecki Konrad. 2015. „Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym. Efekty zewnętrzne i dobra wspólne w rolnictwie – identyfikacja”. [W] *Dobro wspólne jako element zrównoważonego rolnictwa* 46-58.
- Słodowa-Helpa Małgorzata. 2010. Zaufanie czy postęp? Paradoxy i meandry modernizacji polskiej wsi. [W] *Agroekonomia w warunkach rynkowych. Problemy i wyzwania*, red. A. Grzelak, A. Sapa, 151-156. Poznań: Wydawnictwo UE.
- Sroka Wojciech. 2015. „Historyczne uwarunkowania dominacji drobnych gospodarstw rolnych w rolnictwie Europy Środkowo-Wschodniej”. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych* 4: 61-71.
- Tomczak Franciszek. 2009. Wyzwania i siły rozwojowe wsi i rolnictwa w warunkach globalizacji gospodarki światowej. [W] *Wokół trudnych problemów globalnego rozwoju obszarów wiejskich, gospodarki żywnościowej i rolnictwa*, red. A. Duczkowska-Małysz, A. Szymecka, 171-176. Warszawa: SGH.
- Walczak Jacek, Agata Szewczyk. 2013. „Środowiskowe uwarunkowania ekologicznego chowu bydła mlecznego”. *Wiadomości Zootechniczne* LI (3): 81-92.
- ZWM. 2010. *Program wsparcia rozwoju rolnictwa w Województwie Małopolskim ze szczególnym uwzględnieniem gospodarki tradycyjnej, w tym sadownictwa, warzywnictwa, pszczelarstwa i owoców miękkich*. Kraków: Zarząd Województwa Małopolskiego.

Summary

In this paper there have been presented the results of research, which was conducted in 2016 and covered 24 selected communes, located in 6 districts, in the area of Malopolska province. The aim of the study was to diagnose and evaluate the condition of agriculture in the aspect of advancement of deagrarianisation process. Thus, there was analysed the emotional attitude of farmers towards their land, advancement of processes of its abandonment and the share of the farms without the livestock. Special consideration was showed for the structure of contribution of particular farm categories in terms of their development, which was analysed according to following categories: developing farms, farms with some features of development, farms in recession and declining farms. Accumulated estimation of the condition of the farms' development showed that in analysed districts of Malopolska province even 60% of all farms are recessive. However, the differentiation between particular districts is very extensive.

Adres do korespondencji
prof. dr hab. Wiesław Musiał
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, Wydział Rolniczo-Ekonomiczny
Instytut Ekonomiczno-Społeczny, Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków
tel. (12) 662 43 54, e-mail: rrmusiał@cyf-kr.edu.pl

dr Kamila Musiał
Instytut Zootechniki – Państwowy Instytut Badawczy
Dział Technologii, Ekologii i Ekonomiki Produkcji Zwierzęcej
ul. Krakowska 1, 32-083 Balice
tel. 784 059 955, e-mail: kamila.musiał@interia.pl